

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора мистецтвознавства, професора кафедри сакрального мистецтва
Львівської національної академії мистецтв

Косів Роксолани Романівни

на дисертаційну роботу

Чорного Максима Сергійовича

на тему «**Технологічні принципи відтворення втрат деревини у творах
мистецтва початку XVIII – першої половини XX століть**»

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю

023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація»

галузь знань 02 «Культура і мистецтво»

1. Актуальність теми дисертаційної роботи.

Максим Чорний спеціалізується на дослідженні реставраційних заходів, що здійснюються над творами мистецтва з деревини початку XVIII – першої половини XX ст. Як відомо, твори з деревини є загалом одними із найскладніших матеріалів щодо збереження, оскільки піддаються руйнації через природні впливи вологості, шкідників, сонячних променів. Їхнє збереження в музеях вимагає сталого температурно-вологісного режиму та специфічного догляду. Таким чином, запропоноване дослідження є актуальним для українського контексту, оскільки автор пропонує рекомендації які прийоми використовувати при реставрації чи консервації таких творів та які матеріали застосовувати. Також автор підіймає важливе питання доцільності інвазійних заходів реставрації, що, на жаль, часто стають причиною руйнування автентичності твору та нівелюють його цінність як пам'ятки мистецтва. У сучасній світовій реставраційній практиці все більше зупиняються на консервації творів, уникаючи втручань в оригінальний твір. У провідних музеях все частіше відмовляються від реконструкції втрачених деталей творів, а здійснюють віртуальну реконструкцію пам'ятки за допомогою цифрових технологій. Втім доповнення втрат деревини часто є єдиним способом укріпити та зберегти пам'ятку, яка все ще має ужиткове призначення або розташована у поза музейному середовищі. Особливо це стосується творів мистецтва з деревини чи на дерев'яній основі в церквах на території України. Тож проведене дослідження безперечно є актуальним та потрібним для збереження пам'яток.

2. Зв'язок роботи з науковими програмами та темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідних робіт Національного університету «Львівська політехніка», а також відповідає напряму наукової діяльності кафедри архітектури та реставрації Інституту архітектури НУ «Львівська політехніка», кафедри реставрації творів мистецтва Львівської національної академії мистецтв, а також напряму відділу реставрації станкового живопису Львівського державного коледжу декоративного й ужиткового мистецтва імені Івана Труша.

3. Ступінь обґрунтованості сформульованих наукових положень, висновків та рекомендацій.

Наукові положення, висновки та рекомендації дисертації достатньо обґрунтовані та підкріплені процесами та результатами вдало проведеної реставрації восьми творів мистецтва з деревини. Автор детально описав процеси консерваційно-реставраційних заходів, які були ним застосовані, навів переваги чи недоліки різних матеріалів та технологічних принципів, які використовують при реставрації чи консервації творів з дерева. Таким чином, наведені у дисертації рекомендації не викликають сумнівів.

4. Наукова новизна отриманих результатів. Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що автор уперше систематизував результати практичної реставрації творів з деревини та зосередив увагу на прийомах та умовах доцільності відтворення втрат у таких творах. Автор запропонував чотири технологічні принципи проведення доповнень: принцип комплексного наукового і мінімально-інвазійного обґрунтування реставраційних заходів, принцип збереження автентичності і визначеності реставраційних доповнень, принцип загальної безпеки, принцип процесуальності та документальної фіксації реставраційних заходів. До уже проведеної реставрації твору розроблено форму оцінки заходів за визначеними вище критеріями.

5. Наукове і практичне значення отриманих результатів.

Наукове і практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що автор вивчив закордонні практики реставрації творів з деревини чи на дерев'яній основі, систематизував традиційні та новітні засоби та прийоми реставрації таких творів та апробував їх у власній реставраційній практиці. До практичної цінності роботи слід віднести інформацію в третьому розділі, де в таблицях розміщено рекомендації щодо застосування конкретних розчинників для очищення творів від поверхневих забруднень та їх характеристики, про поверхнево активні речовини, які застосовують під час профілактичного догляду твору, про сучасні реставраційні матеріали для доповнення втрат та проведення реконструкцій творів. Ця інформація стане корисною для реставраторів творів з деревини чи на дерев'яній основі та розширить уже наявний інструментарій засобів. Розроблена автором форма оцінки проведених реставраційних заходів може застосовуватися при захистах кваліфікаційних робіт на кафедрах реставрації у вищих навчальних закладах освіти чи при атестації реставраторів комісією при Міністерстві культури України з присвоєння категорій.

6. Висвітлення результатів дисертаційного дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано в чотирьох фахових періодичних виданнях України. Одна публікація додатково відображає наукові результати дисертації. Основні результати дослідження також апробовано на трьох наукових конференціях та опубліковано у матеріалах та тезах доповідей. До апробації відносяться також відреставровані автором твори з деревини початку XVIII – першої половини XX ст., які практично презентують

результати дослідження. Таким чином результати дисертаційного дослідження належно висвітлені.

7. Оцінка змісту дисертації та її завершеності. Структура дисертації відображає її завдання та мету. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів та загальних висновків. Вступ, висновки та основний текст роботи викладено на 224 сторінках. Основний текст містить 69 рисунків і 12 таблиць. Список використаних джерел налічує 57 позицій. Вагомим доповненням основної частини роботи стали шість додатків, які підтверджують здійснені автором опитування респондентів, проведені експертизи та здійснені автором консерваційно-реставраційні заходи. В окремому Додатку А подано результати апробації дисертації. Додатки викладено на 107 сторінках. Повний обсяг дисертації складає 357 сторінки.

У вступі дисертації зазначена актуальність, мета, завдання, об'єкт та предмет дослідження, сформульовано наукову новизну роботи, її практичне значення та подано інформацію про апробації результатів та структуру роботи. Вступ написано у відповідності до вимог до кваліфікаційних праць, поданих на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Перший розділ роботи рубриковано на чотири підрозділи де розглянуто стан дослідженості теми, джерельну базу, українське та міжнародне законодавство в галузі охорони культурної спадщини, а також сучасні тенденції стосовно збереження творів з деревини. Другий розділ роботи присвячено методикам дослідження творів мистецтва з деревини. Тут зазначено прийняті методики дослідження, виділені розроблені автором методики, розглянуто основні чинники ушкодження та руйнування творів мистецтва з деревини та дослідження, що з цим пов'язані. Третій, на нашу думку, найбільш вагомий розділ роботи розкриває практичні аспекти проведення реставрації творів мистецтва з деревини, де автор акцентує на предметі дослідження, представляючи комплекс консерваційних, реставраційних методів і технологічних принципів, що при цьому застосовуються. Четвертий розділ роботи присвячено етичним та технологічним принципам доповнення деревини у творах мистецтва. Цей розділ містить чотири підрозділи, де наведено результати опитувань львівських реставраторів щодо матеріалів які вони використовують при доповненні втрат у творах мистецтва з деревини та розроблено прийоми оцінки проведеної реставрації, а також запропоновано SWOT-аналіз для оцінки застосування технологічних принципів доповнення втрат деревини у творах мистецтва. Загальні висновки логічно підсумовують проведене дослідження. Дисертаційна робота є завершеною науковою працею і свідчить про дотримання принципів академічної доброчесності. Наведені цитування, думки та дослідження інших авторів мають відповідний покликання на джерело інформації.

8. Оцінка мови, стилю та оформлення дисертаційної роботи. Виклад тексту дисертації є зрозумілим, автор належним чином використовує відповідні фахові терміни, рівень викладу матеріалу науковий. Дисертація оформлена відповідно до вимог наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації».

9. Дискусійні положення та зауваження до роботи. Дисертація справляє загальне позитивне враження та є цілісним науковим дослідженням. Втім, звертаємо увагу на певні дискусійні моменти та неточності:

- На нашу думку, анотація до дисертації надто загальна, потрібно було б акцентувати на предметі дослідження – якими є основні апробовані автором технологічні принципи відтворення втрат деревини у творах образотворчого мистецтва (ікона, хрест) та ужиткового (шафа, годинник, крісло) та які є спільні і відмінні прийоми у проведенні їх реставрації, а не писати загальні рекомендації до проведення реставрації творів.
- Перше речення актуальності теми у вступі займає великий абзац і через це є не структурованим та незрозумілим.
- Останній абзац рубрики наукова новизна: *«Одержані матеріали можуть використовуватися для складення методичних рекомендацій, навчальних посібників професійних працівників, контролю за якістю проведення заходів, застосовуватися в практично-реставраційній діяльності та комерціалізуватися на ринку надання послуг зі збереження творів з деревини.»* (с. 24) відноситься до практичного значення роботи.
- У першому підрозділі огляду літератури у покликах на джерела не варто писати цілу назву статті та збірника, де вона опублікована.
- У цьому ж підрозділі варто було б більше акцентувати увагу на працях, де розглянуто саме засоби та підходи у реставрації творів з деревини, а не писати загалом про видання з реставрації в різних країнах.
- У підрозділі 2.1 автор пише: *«Про історію структурної консервації малярства на дерев'яній основі в Італії, Франції, Німеччини, Австрії, Швейцарії та Великобританії дізнаємося з матеріалів симпозіуму в музею Гетті, 1995 року [...], де чудово розкрито сьогоденний стан та перспективи розвитку методів збереження малярства на дерев'яній основі.* Це видання вийшло майже 30 років тому, через що не є актуальним для аналізу сьогоденного стану та перспектив реставрації, яка стрімко розвивається.
- Підрозділ 1.4. про історію використання деревини як основи для творів мистецтва написано реферативно. Тут слід було чітко структурувати у яких українських творах мистецтва використовується дерево, виділити ужиткові та неужиткові пам'ятки та специфіку їх техніки виконання та декорування (левкас, позолота, темпера, олія, лакування тощо) або взагалі цього підрозділу не давати.
- У висновках до розділу 1 автор пише, що в українській історіографії: *«На відміну від закордонних видань, де публікуються ґрунтовні матеріали з комплексної реставрації творів з деревини, а також, методології точної фізико-хімічної експертизи, новітніх та традиційних способів обробки, рецептури складників і матеріалів. Крім того, така інформація опублікована та доступна в різній формі і в різноманітних рейтингових фахових наукових виданнях».* Загалом з матеріалу цього розділу не зрозуміло в яких різноманітних виданнях опублікована ця інформація та якою є різна форма цієї інформації.
- На нашу думку, текст другого, третього та четвертого розділів є дещо перевантаженим повторами, зокрема, про визначення понять

«консервація та «реставрація», які для фахівців і так є зрозумілими. У другому та третьому розділах автор наводить перелік звичайних заходів до проведення реставрації творів, як щось унікальне (с. 59-63, 74-75), у той час як ці заходи уже давно практикуються реставраторами, у тому числі українськими. Зауважу, що в Україні поки що немає розробленої схеми коректного датування різних порід деревини методом дендрохронологічного аналізу про який пише автор. Погоджуємося, що датування творів методами дендрохронологічного та радіо-вуглецевого аналізів є вкрай необхідним при атрибуції.

- Семисвічник датований по тексту дисертації другою половиною ХХ ст., який став об'єктом дослідження (с. 113, 142-143) не входить у задекларовані в дисертації хронологічні межі. Загалом по тексту дисертації верхня хронологічна межа визначена то початком ХХ ст. (с. 112), то серединою чи першою половиною ХХ ст. (с. 113, 243). При першому описі цього семисвічника варто було пояснити чому він взятий до уваги. Також не варто означувати семисвічник у церкві терміном «менора» як це подекуди робить автор (с. 142, 144, 195, 196). Термін менора асоціюється і означає світильник у старозавітній юдейській традиції.
- На с. 143 автор намагається пояснити символіку семисвічника у святилищі церкви та пов'язує його з Богородицею, у той час як семисвічник на престолі символізує сім таїнств Церкви.
- Автор зазначив, що при вивченні творів, представлених до реставрації для атрибуції твору, слід застосовувати метод іконографічного дослідження (с. 56-58), однак послуговується ним не коректно. Нефахово з богословської та мистецтвознавчої точок зору ідентифіковано іконографію двобічної ікони як «Богородиця з малям Ісуса» (с. 115-116, 121). При ідентифікації Еммануїла не використовується означення «маля». Окрім того, на досліджуваній іконі бачимо репліку чудотворної ікони Богородиці Римської (*Salus Populi Romani*), відомої також як «Богородиця Сніжна», культ якої пропагували монахи домініканці у ХVІІІ ст. У монастирі в Підкамені репліка цієї ікони стала чудотворною, відома як Богородиця Підкаменецька – так слід окреслювати іконографію на творі. Ймовірно, двобічну ікону створено після коронування чудотворної ікони. Це також дає можливість уточнити часові рамки її виконання на кін. 1720-х рр. Таке датування підтверджує стилістика малярства та різьби. Також на цій іконі невірно ідентифіковано зображення собаки з факелом, що є відомим символом ордену домініканців (*Domini canes* – з лат. собаки Божі; факел символізує вогонь проповіді). Автор пише, що це образ ягня, як «символ очищення від гріхів» (с. 117).
- На нашу думку, запропонована автором реконструкція бічного вітваря у церкві с. Мшанець (рис. 3.29) є дискусійною. Вітвар має виражену класицистичну форму з невеликими накладними різьбленими елементами. Тож бічні пишні акантоподібні ажурні орнаменти та «глюрія» на завершенні не відповідають його структурі та стильовим особливостям.

- У висновках до третього розділу читаємо короткий повтор сказаного у розділі. Тут би варто було вказати, якими є пріоритетними методики реставрації досліджуваних творів та що із застосованого автором є його експериментом та новим впровадженням і відповідно, новим підходом до реставрації таких творів, а де автор користувався уже розробленою до нього методикою. Адже реставрацію творів із деревини в Україні проводять давно.
- У дисертації не варто пояснювати, що таке метод анкетування чи що таке наука та при тому покликатися на енциклопедії чи на навчальну літературу (с. 207, 212-213).
- На нашу думку, автор лише частково опрацював джерела за темою дослідження. Так, список використаних джерел у дисертації налічує всього 57 позицій, до яких включені довідкові та навчальні видання, які не рекомендовано використовувати в дисертації. Тим часом взагалі не згадані дослідження з реставрації деревини Юрія Янчишина (Сучасні підходи до збереження та консервації творів мистецтва з дерева, 2021), Мирослави Зварич (Реставрація одвірків і царських врат іконостаса церкви Воздвиження Чесного Хреста Скиту Манявського, 2013), Магдалини Яремчук (реставрація скульптури Іоана-Георга Пінзеля «Розп'яття» (друга половина 18 століття) із костелу Св. Мартина у Львові (2013), Олени Козак (Застосування нових підходів до зміцнення деструктивної дерев'яної основи пам'яток (2008) та ін., а також дотичних праць про українські двобічні ікони 18–19 ст. (І. Дундяк, Р. Косів) та процесійні мальовані хрести на дерев'яній основі 17–19 ст. (Р. Косів), які б дозволили автору уникнути проблем при описі творів, що стали об'єктом дослідження.

Вказані зауваження не ставлять під сумнів отримані наукові результати, не применшують загальну наукову новизну та практичну значимість роботи та не впливають на позитивну оцінку дисертації.

Загальні висновки щодо дисертаційної роботи та її відповідність вимогам до кваліфікаційних робіт.

Дисертаційна робота М. Чорного на тему «Технологічні принципи відтворення втрат деревини у творах мистецтва початку XVIII – першої половини XX століть» виконана на належному фаховому рівні, не порушує принципів академічної доброчесності та є закінченим науковим дослідженням. Уважаємо, що результати дослідження матимуть застосування у практичній реставрації творів мистецтва з деревини, а окремі напрацювання можуть бути застосованими й при реставрації пам'яток з інших матеріалів, тож дисертація має істотне значення для галузі знань 02 «Культура і мистецтво» за спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація».

Дисертаційна робота за актуальністю, практичною цінністю та науковою новизною відповідає вимогам чинного законодавства України, що

передбачені в п. 29 Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)» від 23 березня 2016 р. № 261 зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 283 від 03.04.2019 р. та № 502 від 19.05.2023 р., а також п. 6 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Здобувач Чорний Максим Сергійович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 02 «Культура і мистецтво» за спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація».

Офіційний опонент:

Доктор мистецтвознавства, професор,
завідувачка кафедри сакрального мистецтва
Закладу вищої освіти
Львівська національна академія мистецтв

Роксолана КОСІВ

